

Голокост на Ратнівщині у подіях 1941 – 1943 рр.

Стаття розповідає про події Голокосту на території Ратнівського району Волинської області під час німецької окупації. Автор порушує проблеми взаємовідносин між єврейською громадою та місцевим українським населенням. Особливу увагу звертається на ставленні різних течій Руху Опору до подій голокосту. У матеріалах дослідження широко використано свідчення очевидців.

Ключові слова: Голокост, євреї, окупація, розстріл, гетто, війна.

Зек Б. Н. Холокост на Ратненщине в событиях 1941 – 1943 гг. Статья рассказывает о событиях Холокоста на территории Ратновского района Волынской области во время немецкой оккупации. Автор поднимает проблемы взаимоотношений между еврейской общиной и местным украинским населением. Отдельное внимание обращается на отношении различных течений Сопротивления к событиям Холокоста. В материалах исследования широко использованы свидетельства очевидцев.

Ключевые слова: Холокост, евреи, оккупация, расстрел, гетто, война.

Zek B. M. Holocaust in the Ratnivschyna in events 1941 – 1943. The article tells about the events of the Holocaust in the Ratne district of Volyn region during the German occupation. Author raises the problem of the relationship between the Jewish community and the local ukrainian population. Special attention is paid to the relation of various currents of the resistance movement to the events of the Holocaust. In materials research is widely used memories of witnesses.

Keywords: Holocaust, jews, occupation, execution, ghetto, war.

Постановка наукової проблеми та її значення. Голокост, як вияв нацистської расової політики був застосований проти єврейського населення України під час німецької окупації. Попри наявність досліджень з цієї теми, ми все ще не можемо говорити про її комплексне вивчення. На перешкоді часто стає вузька джерельна база або взагалі її відсутність. Це у свою чергу сприяє появі необґрунтованих висновків про ставлення до євреїв з боку українців, дій допоміжної поліції, загонів УПА і радянських партизанів. Свою специфічну роль відіграє і моральний чинник.

На шляху вирішення цієї проблематики, варто звернути увагу на регіональний або ж на-

віть мікрорегіональний метод дослідження. Він дасть можливість глибше вивчити тему, а відтак продемонструвати більшу наочність у висвітленні політики Голокосту. У свою чергу це сприятиме формуванню незаангажованих висновків, які так конче затребувані українським суспільством на даному етапі розвитку.

Аналіз наукових досліджень із цієї проблеми. Голокост на території Ратнівського району не став предметом окремих історичних досліджень. Проте цієї теми торкалися І. Денисюк і В. Денисюк в узагальнюючій монографії з історії Ратнівського району [1]. Вивченням теми Голокосту на Волині займався В. Наконечний [13], у розвідках якого також зверталася увага на територію району. Поза увагою не можна залишити красномовні напрацювання І. Пущука [19], К. Лесіцької [6], Т. Дуди і М. Савчук [9], Д. Мороза [10; 11] та інших.

Мета статті полягає в комплексній характеристиці подій Голокосту на території Ратнівського району Волинської області.

Виклад основного матеріалу. На території краю збройний терор по відношенню до євреїв, німці почали застосовувати фактично з перших днів окупації. Так, згідно архівних даних вже у перший день німецького володарювання – в суботу 28 червня було розстріляно 33 військовополонених червоноармійців і 29 євреїв [2, арк. 54]. Дещо інші дані наводить колишній житель Ратнівщини Бенціон Каменецький. Він стверджує, що того дня було вбито 10 мародерів, 30 євреїв і 30 військовополонених [1, 66].

Роз'яснення дій нацистів знаходимо у свідченнях інших очевидців цих подій. За їхньою версією, після відходу радянської влади, багаті євреї Ратного були пограбовані місцевими бандитами. Постраждалі поскаржились новій німецькій владі і вирішили звинуватити у всьому оточенців Червоної армії, дехто з яких вже встиг піти в найми до місцевих жителів. Нацисти розстріляли перших потрапивших під їхню руку солдатів. Однак, незабаром німці зрозуміли, що їх введено в оману і вони розстріляли кількох євреїв, які напередодні прийшли із скаргами на мародерів [19, 195]. Таким чином, вказаний перебіг подій у повному розумінні ще не варто оцінювати як Голокост. Виходячи із цих даних, відомості російської єврейської енциклопедії про те, що місцеві українці влаштували погроми 25 червня, а ще через три дні вбили 29 євреїв видаються малоправдоподібними. Згідно

цього джерела 6 липня стався ще один погром у результаті якого загинуло декілька євреїв. Його зупинили солдати вермахту. Згодом було вбито ще 280 євреїв, проте ким саме не уточнюється. Відповідно даним енциклопедії 17 липня 1941 р. було створено юденрат (єврейська рада – авт.), а в листопаді цього ж року організовані майстерні для євреїв-ремесників [16].

Власну оцінку першим дням війни дають євреї Ратного, яким пощастило врятуватись від Голокосту. Згідно їхніх спогадів після 22 червня 1941 р., фактично два тижні ще не було жодної влади. Через селище відступали підрозділи Червоної армії, в одному з них об'єдналися вояки єврейської національності. Командування цього загону запропонувало місцевій молоді вступити до його складу, однак цей заклик не знайшов підтримки.

Євреї вважають, що українська інтелігенція, яка була представлена синами священників і поміщиків закликала селян до погрому. Власне 6 липня група озброєних людей увірвалася до Ратного і розпочала грабежі, які продовжувались і наступного дня. Першою жертвою погрому став Фрамен Біньямін, який вбив одного з нападників сокирою, але при цьому загинув і сам. Точна інформація про жертви серед євреїв відсутня. Очевидці стверджують, що нападниками були українці [21, 166 – 167]. Проте це могли бути не лише місцеві жителі, селяни із навколишніх сіл, а й оточенці Червоної армії, значні групи яких перебували у навколишніх лісах [5, 451 – 452] і навіть прості бандити.

Услід за погромами, 8 липня до селища вступили підрозділи німецької армії, було вбито 10 мародерів. Однак по самих німцях також було відкрито вогонь. За це окупанти вирішили стратити 70 осіб. Оскільки десяткох вони вже розстріляли, тому залишалось стратити ще 60 чоловік. Ними мали стати 30 євреїв і стільки ж українців. Замість останніх, німці розстріляли 30 військовополонених. Страчених мали поховати 20 чоловіків євреїв. Так сталося, що двоє з цих чоловіків були батьками розстріляних юнаків. Згідно спогадів із 30 євреїв двом вдалось зникнути, ще один врятувався під час розстрілу [21, 166 – 167]. На рахунок перебігу подій і кількості загиблих, свідчення очевидців не є однотайними [21, 203 – 206]. Окрім того, як ми можемо побачити, події 28 червня співпадають з перебігом подій 8 липня. Відтак ці дані варто сприймати, як одну і ту ж інформацію. Скоріш за все, як остаточну дату потрібно взяти 8 липня, оскільки вона підтверджується більшою кількістю свідчень.

Створення юденрату 17 липня 1941 р. підтверджують спогади сучасників тих подій. У цей

день почала функціонувати і єврейська поліція. Головою громади був обраний Давід-Аарон Шапіро [21, 290]. Окупаційна влада розпорядилася, щоб євреї селища носили жовті клаптики тканини на грудях і спині. Юденрат мав організувати робітничі групи, здачу коштовностей та інших необхідних німцям речей. Євреїв відправляли до трудового табору в м. Ковель, де були страхотливі умови праці, дехто працював на деревообробних підприємствах у селищі Заболоття [21, 202 – 203].

Вважається, що у березні 1942 р. в Ратному було створено гетто [13, 19], до якого були переселені євреї селища та навколишніх сіл. Окупаційна влада направляла єврейську молодь на роботи до німецької будівельної компанії, яка розширяла і ремонтувала дорогу Брест – Ратне. Робітниками тут були й українці [1, 69]. Проте, згідно свідчень очевидців, гетто в Ратному створене не було, євреї мешкали по всьому селищі аж до літа 1942 р., коли вони були розстріляні на околиці с. Прохід [19, 196].

Голокост сягнув свого апогею в літку 1942 р., коли з Берліну надійшов наказ про остаточне «вирішення» єврейського питання. З цього моменту розпочались криваві акції з ліквідації гетто [3, 474]. Найбільшою трагедією на Ратнівщині безсумнівно вважається розстріл єврейської громади поблизу с. Прохід. Однак перед цим варто взяти до уваги ще цілу серію страхотливих подій.

У червні 1942 р. після вбивства двох офіцерів німецької жандармерії через деякий час була розстріляна група євреїв у кількості 120 осіб [15, 93]. Згідно єврейській енциклопедії громад Польщі, ці події сталися 16 липня 1942 р. коли радянські партизани взяли під свій контроль Ратне вбивши двох німецьких офіцерів. Заклик вступати до їхніх лав був сприйнятий без ентузіазму. На другий день до селище увійшов підрозділ СС і стратив 120 євреїв [22]. У той час архівні дані повідомляють, що 14 липня 1942 р. окупанти розстріляли 115 євреїв [2, арк. 54]. Варто зазначити, що через відсутню достовірну джерельну базу, ми не можемо бути впевнені, що мова йде не про один і той же розстріл. Наразі важко говорити і про місце цих страт.

Найбільших масштабів розстріли досягли 25 – 26 червня, коли на піщаному пагорбі поблизу с. Прохід нацисти розстріляли 1300 євреїв. Завдяки українському поліцейському в один момент кілька сотень євреїв почали тікати, але дехто з них загинув під кулями [21, с. 211 – 212]. Архівні джерела повідомляють, що масове знищення євреїв, як у самому Ратному так і на околиці с. Прохід тривало з 22 липня по жовтень 1942 р.

За цей час було розстріляно 1612 осіб. [2, арк. 54]. Однак громадськість дотримується думки, що знищення ратнівського гетто розпочалось 26 серпня 1942 р. і тривало декілька днів. У цей день нацисти зігнали євреїв на ринкову площу, а звідти переводили на піщаний пагорб до Проходу, де були викопані глибокі ями. Вважається, що на цьому місці гітлерівці знищили 2500 євреїв [15, 93]. Таким чином, питання про кількість жертв все ще залишається відкритим.

Варто зазначити, що про цю масову страту євреїв збереглися спогади очевидців. Зокрема, житель с. Прохід Ятчук Іван Онуфрійович повідомляє, що бачив велику колону євреїв, яку вели на розстріл. На чолі її був високий бородатий чоловік – один з ратнівських рабинів. Іван Онуфрійович бачив і сам розстріл, однак точної дати він не згадує [11, 3]. Якщо вірити російській єврейській енциклопедії, то в Ратному з 1903 по 1942 р. рабином значився Шлойме-Тувья Фрідлендер (1864 – 1942) [16]. Однак, ми не можемо бути переконаними, що мова йде саме про цю особу. Тому що до німецько-радянської війни у Ратному діяло аж шість синагог [1, 200].

Інші очевидці тих подій Гаврило Степанович Корпач і Харитон Мойсейович Андросюк розповідають, що також бачили євреїв, яких вели на розстріл з Ратного. Перед розстрілом їх роздягали і саме вражає те, що вони йшли на смерть, тримаючись сім'ями за руки [11, 1]. За спогадами сучасників подій, євреїв конвоювали до місця страти представники української допоміжної поліції, розстріл проводив есесівець. Місцевих жителів українців зобов'язали викопати і засипати ями. Дехто з євреїв уник страти і переховувався у сусідніх селах і хуторах [19, 195].

Загалом після війни врятулось близько 30 єврейських сімей Ратнівщини. Сучасник тих подій Бенціон Каменецький свідчить, що у 1944 р. в Ратне повернулося тільки 14 євреїв, але всі вони через деякий час покинули селище [1, 70]. Російська єврейська енциклопедія говорить, що після приходу Червоної армії, до Ратного повернулось близько 15 осіб [16]. Енциклопедія єврейських громад Польщі говорить, що їх було все ж таки 14, це при тому, що у 1937 р. в Ратному проживало 2140 євреїв [22].

Зазначимо, що у післявоєнний період з місця захоронення на будівництво шосе Ковель – Брест брали пісок. Місцеві жителі також використовували його для власних потреб. Унаслідок цього місце поховання зазнавало руйнувань, що можна побачити й зараз. Навіть у 2012 р. представниками місцевого самоврядування було організоване засипання ями з людськими

кістками [10, 2]. Перший пам'ятник на місці трагедії встановлений у 1989 р. Згодом, на його місці у 1995 р. був споруджений новий. На ньому напис українською та івритом: «Тут поховані понад 2500 євреїв смт. Ратно та навколишніх сіл, розстріляних німецько-фашистськими загартниками 26 серпня 1942 року. Вічна пам'ять загиблим» [15, 93; 18, 1]. Згідно програми Американського єврейського комітету у Проході планується створити новий меморіал жертвам голокосту [10, 2].

Масові розстріли проводились і у самому селищі. Так, за свідченнями жителя Ратного Пінкевича М. Я. окупанти з поліцією зігнали людей та змусили копати в районі тодішнього цегельного заводу – недалеко від нинішнього кладовища, дві великі ями. Німці з поліцаями виловлювали громадян єврейської національності і вели до цих ям, заставляли їх роздягатися, а за тим уже розстрілювали. Розстріли тривали декілька днів. Серед розстріляних було й 30 циган, табір яких знаходився неподалік від Ратного. Страти проводились у ще одному місці в селищі – вул. Крайній, на Кошачій горі [1, 69 – 70]. Нажаль, датування цих подій поки що не встановлене. У Ратному залишалось ще кілька десятків ремісників, яких періодично розстрілювали впродовж до березня 1943 р. [22]. Останні відомості про страту ратнівських євреїв відносяться до 15 січня 1943 р. [21, 191, 241]. Розстріл проводився поблизу с. Прохід. Нажаль точна кількість загиблих не встановлена.

Згідно спогадів очевидців, поблизу Проходу і Ратному, загинули євреї з сіл Видраниця [19, 203], Жиричі [19, 213 – 214], Прохід [19, 236 – 237], Річиця [19, 239]. Були ті, що загинули не від руки окупаційної влади, а від рук кримінальних злочинців. Так, з Видраниці в ратнівському гетто загинула лише частина євреїв. Декого з представників громади вбив бандит Михальчук І., дехто приєднався до радянських партизанів [19, 203]. Із с. Жиричі у 1942 р. в Ратному загинуло 5 сімей євреїв-ковалів і торговців [19, 213 – 214]. Згідно свідчень, того ж 1942 р. у Ратному була страчена родина Нухема Шефтеля із Прохода, яка займалась сепарацією молока і вичісуванням вовни [19, 236 – 237]. За іншими даними ця сім'я у кількості 9 осіб до зими переховувалась в урочищі Фенське поблизу Турського каналу, де знаходились прохідські сінокоси. Коли настали заморозки, вони приходили ночували до с. Прохід в будинок Онуфрія Ятчука. Однак родину спіймали і після катувань, під час яких німці хотіли з'ясувати де заховане золото, сім'я загинула. Вдалось врятуватись лише дочці Нухема Шефтеля – Магульчі. Після війни вона ще

деякий час працювала у Ратному, але згодом виїхала [11, 3]. Із с. Річиця у Ратному загинуло також 5 сімей євреїв [19, 239].

У 1942 р. місцем масових страт стало с. Тур, де проживало 7 єврейських родин. Влітку до села були звезені і розстріляні жителі колишньої Заболоттівської гміни [19, 246]. Відомо, що тут були страчені євреї Заболоття (близько 90 осіб) [19, 198] і Гути (разом з євреями був розстріляний і психічно хворий син польського лісника – Юргенсон) [19, 210]. На місці розстрілу у 1980 р. був відкритий пам'ятник [15, 95] із написом українською мовою, що тут похований 101 радянський громадянин єврейської національності, розстріляний 9 січня 1943 р. Згідно з Наконечним у страті в урочищі Попова Гора брали участь українські шуцмани на чолі з комендантом заболоттівської районної поліції М. Дуфанцем [13, 44]. Останній, проявив себе і під час ліквідації гетто у с. Кримне нинішнього Старовижівського р-ну 6 вересня 1942 р., де за окремими даними загинуло понад 300 осіб [14, 51; 17, 3].

Про Голокост в Турі є відомості у роботі Денисюка В. Т. та Денисюка І. О. За ними, сотні євреїв були зібрані у гетто в Заболотті, що розташовувалось поблизу лісопильного заводу. Чоловіків використовували на будівництві будинку для жандармського поста та інших роботах [1, 204]. Узимку 1943 р. їх під вартою привезли у с. Тур, змусили викопати велику яму, забрали одяг, цінні речі і після цього розстріляли [1, 378]. Як бачимо, відомості про страти дещо не збігаються. Разом із тим варто зазначити, що у сусідньому до Заболоття с. Заліси масові розстріли проводилися на так званій гірці «Вовкуня. Тут було страчено єврейську родину із с. Заліси, а також привезених сюди жителів сіл Кримно і Любохيني. На цьому місці розстріляли і одну з циганських родин. Щоб показати залісчанам, яка кара їх очікує за переховування єврейських дітей та допомогу партизанам, в урочищі «Воглево» німці взимку стратили сім'ю Петручик [1, с. 283]. Такі акції нацистів були непоодинокими, про них ще піде мова далі.

Євреї Ратнівщини відчували на собі не лише страхіття Голокосту, але й терор радянських партизанів. Доказом цього є драматичні події 1942 р. в с. Кортеліси. Один з бійців місцевого партизанського загону на хуторі Довга Нива намагався забрати одяг у двох євреїв-теслярів. Однак один з них заволодів гвинтівкою партизана і вистрілював у нього. Після цього євреї пішли в с. Мокрани (нині Брестська обл. Білорусі – авт.) і розповіли німцям про сутичку. Останні приїхали на хутір відшукали пораненого партизана, якого

переховували місцеві жителі і після допиту розстріляли. Після цього німці з допоміжною поліцією приїхали до Кортеліс і почали скликати євреїв обіцяючи їм помилювання. У такий спосіб їм вдалось зібрати кілька десятків чоловік, після чого цю групу вивезли до Мокран і там розстріляли. Разом з ними були страчені і два євреї, які поранили партизана. Розплата останніх за свого товариша перетворилась у трагедію. Коли євреї повертались з молитви, радянські партизани увірвались в село і почали розстрілювати їх просто на вулицях [8, 154; 20, 158]. Згідно спогадів у цій акції взяв особисту участь і сам командир загону (персональні дані якого не уточнюються – авт.) [19, 227]. Відомо, що цей терор продовжувався впродовж декількох днів, радянські партизани знищили понад сто кортеліських євреїв [8, 154; 20, 158]. Після розправ, радянські партизани наказали жителю с. Кортеліси власною підводою вивезти і поховати тіла загиблих у с. Млиново [19, 231]. Згідно Денисюку В. Т. у цьому селі в липні 1942 р. німці розстріляли також понад 30 євреїв [1, 322]. Проте, ця страта скоріш за все не пов'язана з євреями с. Млиново. Оскільки 20 липня 1942 р., у с. Кортеліси була влаштована одна з перших облав на євреїв. Під час якої німцям вдалось схопити близько 30 осіб. Всі вони були розстріляні на околиці с. Млиново. Серед цієї групи опиналась родина найбагатшого кортеліського єврея – Біюмінга. Спочатку йому вдалось втекти, але коли він побачив, що дружина і діти потрапили до рук нацистів, здався і сам. Він попросив дозволу покласти своїх рідних у могилу, помолився і теж був розстріляний. Після цих подій кортеліські євреї зрідка з'являлися в селі, віддавали своє майно на зберігання місцевим селянам та переховувалися у лісах і на болотах [8, 154; 20, 158]. У 1990 р. на місці страти в Млиновому був встановлений пам'ятник [15, 94].

З історії Голокосту в Кортелісах відомо також, що три родини з села переховувались в урочищі Барське. Щоб вижити вони викопували картоплю з чужих городів і харчувались нею. Це стало причиною доносу і гибелі євреїв. Очевидцем вбивства стала Ольга Лаврентіївна Ковальчук. Вона стверджує, що коли німці відкрили вогонь, то одна єврейка взяла на руки своїх обох дітей і почала тікати. Зрозумівши, що врятувати життя дітям неможливо вона кинула їх у воду і неподалік від цього місця загинула сама. Вбитих поховали у тому ж урочищі [20, 158 – 159].

Улітку 1942 р. масовий розстріл євреїв відбувся і у с. Заброди. Згідно спогадів Вертей Т. М. німці стратили 32 особи, в тому числі 7 дітей і 6 людей старшого віку. Після розстрілу, усіх се-

лян зігнали на подвір'я до церкви і оголосили, що так буде і надалі, якщо не виконуватимуться накази великої Німеччини [9, 28].

Були випадки, коли євреї ставали жертвами міфів про коштовності, якими вони буцімто володіли. Прикладом цього може бути смерть кортеліського єврея Антика, який був вбитий групою невідомих озброєних людей. Вважається, що із усіх кортеліських євреїв вціліла лише сім'я Лейби, що складалася з чотирьох осіб: його самого, дружини і двох синів. Очевидно, що вони вижили завдяки підтримці українського населення. Згодом Лейба потрапив до радянського партизанського загону, після війни разом з родиною переїхав до США. Згідно Хомук Г. після Другої світової до Кортеліс не повернувся жоден єврей [20, 158 – 159].

Процес фізичної ліквідації євреїв Ратнівщини проходив і за межами окресленої території. Так, більшість євреїв с. Залухів у 1942 р. була вивезена до гетто в містечко Немир (на Волині є однойменне село в Рожищенському р-ні; Немирів – місто Вінницької обл.; селище міського типу на Львівщині – авт.). Дехто з громади переховувався у навколишніх лісах. Згідно спогадів очевидців, чотирьох літніх євреїв вбив син поляка Кліщинського, який звільнився з радянської в'язниці у червні 1941 р. Співучасником цих злочинів був ще один бандит.

Із сусіднього с. Заприп'ять у 1942 р. євреїв було також вивезено до гетто, але до якого саме невідомо. Можливо вони розділили долю громади с. Залухів. Із восьми єврейських родин с. Щитинська Воля декого було вбито у 1942 р. в селі, інших вивезено до гетт Любешова та Каменя-Каширського. Врятувалась лише одна жінка із громади [19, 219 – 220]. За переказами сучасників у тому ж 1942 р. в с. Межисить, німці вбили 14 євреїв і родину циганського коваля Гученка із 7 осіб [19, 229 – 230]. У 2006 р. на цьому місці було встановлену пам'ятну плиту на якій зазначено, що тут розстріляно 18 євреїв і 9 циган [15, 96]. Знову ж ми стикаємося з проблемою у визначенні кількості жертв.

У ході дослідження ми не однократно стикалися з інформацією про страти циган. Як і євреї, цей народ став жертвою Голокосту. Однак ця тема є менш висвітленою і тому заслуговує на окреме дослідження.

Аналізуючи спогади очевидців, варто акцентувати увагу на питанні ставлення української допоміжної поліції до єврейського населення. Вище вже згадувалось про її участь як у розстрілах так і порятунку євреїв. Варто почати з того, що у спогадах сучасників тих подій знаходимо відомості про те, що на службу до по-

ліції потрапляли кримінальні злочинці. У 1942 р. в с. Якушів вони вбили три єврейські сім'ї. Згодом до лав УПА ці поліцейські не вступили [19, 216]. Такими ж бандитами із числа поліції були вбиті євреї із с. Велимче [19, 200]. У с. Сільця-Гірницькі співробітник поліції видав євреїв, які переховувалися з 1942 р. Німці розстріляли 7 осіб. Згодом винуватець втік з села [19, 208]. У с. Щедрогір декількох євреїв вбив бандит Андрійчик – його приналежність до поліції та інших формувань невстановлена [19, 246]. Якщо вірити спогадам очевидців, то таким же бандитом був і Кошелюк Андрій – уродженець с. Піски-Річицькі. Здобувши зброю, він грабував і жорстоким способом убивав українських селян. Від його рук загинув малолітній єврейський хлопчик із с. Річиця. Кошелюк оголосив себе «бандерівцем», хоча до УПА і ОУН ніякого відношення не мав. Він став знахідкою для агентів НКВС, які розпустили чутки, що Кошелюк є типовим українським буржуазним націоналістом [19, 241]. У той час за іншими джерелами Кошелюк Андрій Антонович (псевдо «Дорош») дійсно був членом УПА, більше того працював в СБ ОУН. «Дорош» був заарештований у 1947 р. разом з Якимом Корнелюком (псевдо «Окунь»). Показовий суд над ними пройшов у селищі Ратне з 22 по 24 липня 1959 р., обоє засуджені до вищої міри покарання – розстрілу з конфіскацією майна [4, 182].

Таким чином, ми наштовхнулися на ще одну проблему, яка потребує детального вивчення. Що стосується питання взаємовідносин УПА і євреїв, то варто сказати, що вступивши до лав останньої у них з'являлася можливість для порятунку. Більше того, за істориком Шанковським Л., поблизу Ратного УПА був створений спеціальний табір для євреїв. Такі лісові табори перебували під охороною повстанців і деякі з них не були знищені німцями та функціонували аж до приходу Червоної армії. Їхнім організатором став шеф господарського сектору УПА-«Північ», відомий волинський кооператор Василь Мороз (псевдо «Зубатий»). У них для потреб УПА, єврейські кравці й кравчині, шевці готували білизну, одяг та взуття [7, 59 – 60]. Про такий табір коротко згадується і в енциклопедії єврейських громад Польщі. Він складався із 30 сімей, декому з яких вдалось роздобути зброю. У подальші три місяці фактично всі вони загинули [22]. Нажаль поки що невідомо час і місце розміщення згаданого табору.

Війна разом із своїми негативними проявами стала сприятливим періодом для діяльності кримінальних елементів. Варто також зауважити, що вбивства і грабежі, які чинили бандити

із зброєю в руках, часто могли приписуватись партизанам будь-якого політичного спрямування. Злочинці у свою чергу також могли видавати себе за представників різних воюючих сторін.

Вище вже згадувалось про ситуації, коли українці видавали євреїв окупаційній владі. На основі спогадів, про такі випадки розповідає краєзнавець Лесіцька К. К. Такі вчинки своїх сусідів та односельчан засуджувалися українською громадою. Зокрема в с. Броди загальному осуду був підданий чоловік, який на мотузку вів до німців дванадцятирічного єврейського хлопчика [6, 101 – 104]. Та все ж таки випадки злочинних посягань на євреїв з боку місцевого населення були поодинокими. Натомість у переважаючій більшості наявні відомості розповідають про те, як українці під загрозою смерті рятували євреїв. Так, у с. Лучичі окупанти вбили Уляну Матвіюк та її чотирьох дітей за те, що вона нагодувала єврейську сім'ю і уночі перевела їх на схованку до сусіднього села [19, 216]. Завдяки допомозі українців у с. Піски-Річицькі вдалось врятуватись євреям із сусідніх сіл [19, 241]. Це ж саме було і в Щедрогорі [19, 246]. У с. Велимче Радіон Литвинець, Феодосія Зуб та інші переховували на хуторі і врятували єврейську дівчинку Шейдл, сім'ю якої розстріляли окупанти. Варто зазначити, що в селі у 1943 р. в урочищі Бабоцьке були розстріляні єврейські сім'ї, які переховувались на хуторі Цюприк після погрому в Ратному [1, 223]. Єврейську родину коваля Герцеля Каменецького із с. Гірники врятувала сім'я Вакули і Ганни Матвіюків із с. Броди. Півроку родина Каменецьких жила у відгородженому снопамі закутку в хліві. Впродовж тривалого часу переховував у своїй клуні єврейські сім'ї житель Ратного Михайло Хабовець. Сім'я Штейнгартенів переховувалась у приміщенні лісництва в урочищі Смольна, що поблизу с. Сільця-Гірницькі [1, 70]. Там знаходилось лісове господарство Бухвальда, який оголосив себе фольксдойчем. Він опікувався євреями по лютий 1943 р., коли вони вступили до партизанського загону [21, 222]. Однак, євреям не завжди вдавалось довгий час переховуватись навіть по віддаленим селам, які оточені лісовими масивами. Так, в 1943 р. у с. Сільця-Млинівські німці виявили і стратили єврейську родину з Ратного у складі 7 осіб [19, 234].

Загальновідомо, що німці застосовували колективні покарання за невиконання окупаційних розпоряджень. Така дійсність супроводжувала і єврейське питання. Як приклад, на хуторі Свідове у 1943 р. спалили ряд будинків через те, що тут переховувались євреї з с. Самари [19, 245], яких у 1942 р. майже всіх вбили нацисти – не

менше а ніж 27 осіб. У с. Забріддя разом з єврейкою, яку переховувала місцева родина було вбито і чотирьох українців [19, 242 – 243].

Щоб врятувати своє життя євреї вступали, як до УПА так і до загонів радянських партизанів. Уникаючи розправи з боку нацистів, євреї с. Дошно переховувались на околицях, а дехто з них пішов у лави радянських партизанів [19, 212]. Так вчинив і житель Ратного – Шапіро Ісаак Давидович 1907 р. н. У такий спосіб він уник масового розстрілу. Після приходу Червоної армії став рядовим бійцем 415-го полку 1-ої стрілецької дивізії Білоруського фронту. Помер від ран, похований поблизу с. Ольших Біло-Підляського повіту Люблінського воєводства Польщі [12, 2]. Як свідчать самі євреї, дуже часто радянські партизани відносились до них з презирством, вимагаючи за вступ до своїх лав коштовності [21, 211, 219 – 220].

Порятунок євреїв українцями на Ратнівщині визнаний світом. Лише в одному с. Броди дипломами і званнями «Праведник світу» і «Праведник України» були відзначені семеро осіб. З них Гурська У. П. і Матвіюк М. В. були нагороджені орденом «За заслуги III ступеня». Посмертно звання «Праведник України» були удостоєні п'ять дітей Матвіюка Вакули і родина Карпа Панасюка [6, 105 – 108].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищезазначене, варто сказати, що з огляду на недостовірну і часто кусійну джерельну базу, тема Голокосту на Ратнівщині потребує подальшого вивчення. Відповідно матеріалам дослідження, найбільш масові розстріли євреїв на Ратнівщині відбувались на піщаному пагорбі поблизу с. Прохід. За період 1941 – 1943 рр. тут загинуло фактично 3000 осіб. По інших населених пунктах району, в тому числі самому селищі ця цифра може далеко перевищувати 1000 чоловік. Таким чином, можна припустити, що за вказаний період жертвами Голокосту на Ратнівщині стало близько 4000 євреїв і понад 40 ромів.

У переважній більшості євреї стали жертвою окупаційного режиму, хоча у статті зафіксовано і масову розправу яку здійснили радянські партизани у с. Кортеліси. Проте в інших випадках, вступ євреїв до загонів червоних партизан давав їм можливість врятуватись від німецького терору. Щодо УПА, то у процесі дослідження не було зафіксовано збройних акцій проти євреїв, порушено питання про можливість існування єврейського табору поблизу Ратного під охороною бандерівців. На рахунок української допоміжної поліції варто сказати, що її представники могли брати участь у масових роз-

стрілах євреїв, але разом із тим є свідчення, як вони рятували останніх. У кінцевому висновку варто сказати, що попри загрозу смерті головним рятівником євреїв стало місцеве українське населення.

Література:

1. Денисюк В. Т. Ратнівська земля: історико-краєзнавчий нарис / В. Т. Денисюк, І. О. Денисюк. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – 452 с.
2. Державний архів Волинської області, ф. р. – 66. Архівний відділ МВС Волинської області, оп. 4, спр. 14 а. Список міст районних центрів, залізничних станцій і населених пунктів із зазначенням дати окупації їх німецько-фашистськими загарбниками, завданих збитків і дати звільнення їх військами Радянської Армії. Том 2. 1946 р., 175 арк.
3. Західне Полісся: історія та культура: монографія / авт. кол. : Г. В. Бондаренко, О. Н. Гаврилук, А. А. Дмитренко та ін. Наук. ред. В. К. Баран. – Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2012. – 784 с.
4. Зек Б. Український національно-визвольний рух на Ратнівщині: персоналії 1943 – 1951 рр. / Б. Зек // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 42. Матеріали ХЛІІ Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, приуроченої 70-річчю Кортеліської трагедії 1942 року, смт. Ратне – с. Кортеліси, 20 вересня 2012 року / Упоряд. А. Силюк, М. Михалевич. – Луцьк, 2012. – С. 178 – 184.
5. Кузьмич М. Знищення волинського села Кортеліси (23 вересня 1942 р.): причини та масштаби трагедії / М. Кузьмич // «Воєнна історія України. Волинь та Полісся». Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 25 – 26 квітня 2013 року, м. Рівне. – Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2013. – С. 451 – 455.
6. Лесіцька К. К. Поклик рідної землі. Історія села Броди. – Вид.-ге, доповн. / К. К. Лесіцька. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2012. – 280 с.
7. Літопис УПА. Українська головна визвольна рада: документи, офіційні публікації, матеріали. Книга четверта: документи і спогади. Т. 26 / [Відповід. ред. Петро Й. Потічний]. – Торонто – Львів: «Літопис УПА», 2001. – 658 с.
8. Михалевич М. Кортеліси у роки війни / М. Михалевич // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 42. Матеріали ХЛІІ Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, приуроченої 70-річчю Кортеліської трагедії 1942 року, смт. Ратне – с. Кортеліси, 20 вересня 2012 року / Упоряд. А. Силюк, М. Михалевич. – Луцьк, 2012. – С. 153 – 157.
9. Моє село, мій отчий край. Історико-публіцистичний нарис / [Упоряд. Т. Дуда, М. Савчук]. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2010. – 88 с.
10. Мороз Д. Біля Прохода буде меморіал жертвам голокосту / Д. Мороз // Ратнівщина. – 2012. – 4 липня. – С. 2.
11. Мороз Д. Доля прохідських євреїв / Д. Мороз // Ратнівщина. – 2008. – 4 березня. – С. 3.
12. Мороз Д. Згадаймо всіх поіменно / Д. Мороз // Ратнівщина. – 2013. – 20 липня. – С. 1 – 2.
13. Наконечний В. Волинь – криваве поле війни / В. Наконечний. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 144 с.
14. Павлов В. В. Старовижівщина – поліський край. Історико-краєзнавчий нарис / В. В. Павлов. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 196 с.
15. Пам'ять людська не забуде повік...: Краєзнавчий довідник / [Упоряд. В. А. Наконечний, М. Д. Півницький, Г. В. Давидова]. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 120 с.
16. Ратно – Російская еврейская энциклопедия / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/evshan/prokhoda4.html>
17. Романик І. Хто скаже за мертвих ? / І. Романик // Сільські новини. – 1980. – 6 вересня. – С. 3.
18. Синенко Л. Пом'янули мертвих живі / Л. Синенко // Ратнівщина. – 1995. – С. 1.
19. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938 – 1944 років. Камінь-Каширський, Любешівський, Ратнівський і Старовижівський райони / упоряд. і авт. коментарів І. Пушук; за заг. ред. Я. П. Федорчука. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2011. – 336 с.
20. Хомук Г. Кортеліська трагедія 1942 року / Г. Хомук // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 42. Матеріали ХЛІІ Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, приуроченої 70-річчю Кортеліської трагедії 1942 року, смт. Ратне – с. Кортеліси, 20 вересня 2012 року / Упоряд. А. Силюк, М. Михалевич. – Луцьк, 2012. – С. 158 – 159.
21. Ratno; sipura shel kehila yehudit shehushmeda (Ratno; Story of a Destroyed Jewish Community). – Tel Aviv, 1983. – 331 p. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jewishgen.org/yizkor/ratno/ratno.html>
22. Ratno – Encyclopedia of Jewish Communities in Poland, Volume V (Ratno, Ukraine) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_poland/po15_00187b.html